

הלל צייטלין הבלתי ידוע והחסידות

עשהאל אבלמן

הלל צייטלין

רבי נחמן מברסלב: צער העולם וכיסופי משיח – שתי מסות

הקדים מבוא והוסיף הערות: יונתן מאיר

יריעות – מסה, עיון ומחקר במדעי היהדות המשיקים למדעי הרוח והחברה, ה

ירושלים תשס"ו

ד"ר עשהאל אבלמן כתב דוקטורט בהיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן על הלל

צייטלין

דומה כי מעטים מדי הם החיבורים שנכתבו על הלל צייטלין מאז נרצח בגטו ורשה. בין הספרים הבולטים שביקשו לספר את סיפור חייו ויצירתו אפשר לציין את החיבורים האלה: אסופת המאמרים **ספר צייטלין** (תש"ה); **תולדות נשמה אחת** מאת ש"ב אורבאך (תשי"ג); **בין סער לדממה** (תשנ"ט) מאת שרגא בר סלע, וכן את מאמריהם של רבקה ש"ץ-אופנהיימר 'דרכו של הלל צייטלין אל המיסטיקה היהודית'¹ ושל יונתן מאיר 'תשוקתן של הנשמות אל השכינה'². ספרים ומאמרים אלו פותחים צהרים רבים להכרת דרכו ועולמו של ההוגה היהודי הגדול, אולם דומה כי מלוא ההיקף של יצירתו טרם זכה להכרה תרבותית ודתית מלאה.

הספר שלפנינו מאיר צדדים חדשים ובלתי מוכרים בחקר הלל צייטלין. לעיני הקוראים מוצגות שתי מסות שכתב צייטלין על רבי נחמן מברסלב בשתי תקופות של חייו כשהן ערוכות באופן מרשים. המסה הראשונה פורסמה בשנת 1910 והשנייה בשנת 1938. המבוא שהקדים מאיר לשתי המסות מרחיב את היריעה מעבר ליחסו של צייטלין כלפי הצדיק הברסלבי ועוסק במערכת הקשרים הרוחנית והאינטלקטואלית, האוהבת, הענפה והסבוכה, שקיים הלל צייטלין עם מנהיגיה של תנועת החסידות ההיסטורית, עם הכתבים הקלסיים של התנועה, עם גדולי החסידות שבימיו ועם דרכה הסוציולוגית-פוליטית של החסידות בזמנו ובמקומו. אין ספק כי במבוא זה מתגלים ממדים חדשים ומפתיעים השופכים אור חדש על הלל צייטלין, שעליו כתב בנו: "ישנו הלל צייטלין בלתי ידוע כלל ועיקר. אפילו אני, בנו, לא ידעתי כי אם 'אפס קצהו', ומה שידעתי

¹ כיוונים, 3 (1979), עמ' 81-91.

² י' עמיר (עורך), דרך הרוח: ספר היובל לפרופסור אליעזר שביד (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, יט), ירושלים תשס"ה, עמ' 737-785.

וראיתי ממלא אותי חרדת קודש, בדומה לחרדת הקודש שהרגשתי כשראיתי בפעם הראשונה את אור הצפון".

בטרם נפנה לדברי ביקורת על חיבורו של מאיר, נפרוש במעט את פרשת חייו ויצירתו של הלל צייטלין.

צייטלין נולד בעיירה קורמה שבתחום המושב הרוסי בשנת 1871. הוא גדל על ברכיה של חסידות חב"ד ונדע כעילוי. בהיותו נער נפטר אביו והוא עזב את עיירת נעוריו בחיפושיו אחר פרנסה. באותן שנים עבר צייטלין משבר רוחני והפך מצעיר שהיה שרוי לא פעם ב'אקסטזה דתית' לעלם שמחשבותיו מלאות ב'כפירה וספקנות'. שנים אחדות שימש צייטלין כמורה לעברית ואף לימד תקופה מסוימת את יצחק שדה הצעיר, לימים 'הזקן', מייסד הפלמ"ח ומפקדם הנערץ של יצחק רבין ויגאל אלון. במשך כל אותן שנים של הוראה נשא צייטלין את עינו להשתלבות ברפובליקת הספרות העברית במזרח אירופה שהגיעה לשיאים חדשים של יצירה תרבותית בחילופי המאות התשע-עשרה והעשרים. בדרכו להגשמת חלומו עבר צייטלין להתגורר בעיר הומל ושם נעשה חבר נפש ליוסף חיים ברנר ולאורי ניסן גנסיין. צייטלין כתב בעבור כמה עיתונים וכתבי עת עבריים ולבסוף מצא מקום עבודה של קבע בעיתון הזמן שפעל בוויילנה. בד בבד הוא נטל חלק בפעולותיה של התנועה הציונית ואף שימש כנציגה של הומל בקונגרס הציוני החמישי. במהרה יצא לציטלין שם של פובליציסט בעל ראייה חדה ובייחוד הרשים את ציבור קוראי העברית בתגובותיו הסוערות לפוגרומים הגדולים שהתרחשו ברוסיה לאחר מהפכת 1905 הכושלת ובתמיכתו ברעיון הטריטוריאליסטי.

בשנת 1907 עבר צייטלין להתגורר בוורשה והחל לכתוב בעיתוני היידיש הגדולים שפעלו בעיר. תחילה עבד בעיתון הייזם, ואחר כך עבר לכתוב בעבור הדער מאמענט, שם התמיד בעבודתו עד לסגירתו של העיתון בפרוץ מלחמת העולם השנייה. במשך שלושים שנה נדפסו אלפי מאמרים פרי עטו של צייטלין והם נקראו על-ידי רבבות יהודים. צייטלין הפך להיות דמות בולטת בקרב יהדות ורשה. מספרים כי היה מהלך ברחובות העיר מוקף במעריצים. ביתו הפך מוקד לעלייה לרגל ולפעילות תרבותית. בנו של צייטלין, אלחנן, סופר ומשורר בזכות עצמו, כינה את ביתו של אביו 'בית הספרות', ובידינו תיאורים רבים של בית זה ושל בעליו המרשים, שהיה יהודי גבה קומה ששערו השחור גולש על כתפיו, זקנו מוארך ועיניו יוקדות וחודרות.

עם מעברו לוורשה עבר צייטלין תפנית נוספת בעולמו הרוחני והחל לפלס לו דרך חזרה אל מה שכינה לימים 'חיי אמונה'. בהשפעת הגותם של ניטשה ושל לב שסטוב ומתוך התבוננותו במצבם העגום של יהודי מזרח אירופה לאחר הפוגרומים הגדולים של שנת 1905, הלך צייטלין ונטש את דרך הכפירה והספקנות והחל מפתח השקפת עולם דתית ייחודית. הוא ביקש לייסד את מה שכינה 'זרם רליגיוזי חדש', זרם שנועד להביא לתחייתו הרוחנית של העם היהודי ולקרב את גאולתו. באותם ימים איומים של פרעות הלכה והתגבשה אצל צייטלין השקפת עולם משיחית שזיהתה את דרמות המאה העשרים עם פעמי משיח. תפיסה זו הלכה והתבססה אצלו במהלך מלחמת העולם הראשונה (בדומה לתגובתו של הראי"ה קוק למלחמה הגדולה). בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים המשיך צייטלין לפעול ללא לאות למען גאולתו הרוחנית של העם היהודי וזעק באופן מתמיד כי היהודים חיים על הר געש העומד להתפרץ באפוקליפסה נוראית.

צייטלין ביקר בארץ ישראל פעם אחת בשנת 1925, ישב אצל הראי"ה קוק בירושלים, ביקר במושבותיהם של החלוצים בשרון ואף השתתף במסיבה בביתו של חיים נחמן ביאליק בתל-אביב. ואולם הוא לא היה עוד איש התנועה הציונית כפי שהיה בראשית המאה. הוא הטיל ספק ביכולתו של המפעל הציוני לשרוד וחשש כי זהותם החילונית של בוני הארץ עתידה לשמוט את הקרקע מתחת לבסיסו הרוחני של המפעל, ובנקודה זו עמד במחלוקת עם הראי"ה קוק, שאותו העריך מאוד. מכל מקום, צייטלין ראה את מקומו בין מיליוני יהודי פולין שאת צרותיהם תינה ולגאולתם כמה. במכתב לביאליק כינה עצמו 'כופר ציוני' ו'יהודי גלותי'. צייטלין נתפס בוורשה עם אחיו הרבים והלך בדרכו האחרונה באקציה הגדולה שהייתה בגטו ורשה. חייו בגטו אפופי מסתורין ואגדות שונות נכרכו סביבם, אף דרך הסתלקותו המדויקת אינה ידועה לנו.

כל ימיו היה צייטלין עיתונאי פובליציסט. הוא עסק ללא לאות בסבך בעיותיה הקיומיות של יהדות ורשה ולא היה נושא בענייני הפוליטיקה, החברה והכלכלה היהודית שהיה זר לו. בכל עיסוקיו הפובליציסטיים שמר צייטלין על עצמאות מחשבתית מוחלטת, לא חבר לשום מפלגה והרשה לעצמו לבקר את בני כל הזרמים – בורגנים מתבוללים, סוציאליסטים, בונדיסטים, ציונים וכן רבנים אורתודוקסים. מתוך כך נקלע לא אחת לפולמוסים רבים ומרים וספג קיתונות של ביקורת ובוז.

אולם לציטלין הפובליציסט היה צד אחר בתכלית; צד של פילוסוף, הוגה דעות, משורר ומיסטיקן. ספרו הראשון על שפינוזה יצא לאור בשנת 1900, ומאז פרסם מאות רשימות, מאמרים מחקריים, מסות הגותיות, פרקי שירה ופרוזה וספרים שעסקו במגוון עצום של תחומים בעולם הרוח היהודי. על קצה קצהו של המזלג נציין את חיבוריו על הטוב והרע בישראל ובעמים, על הרמב"ם, על מדעי הדת, על קדמות המסתורין בישראל, על האר"י, הבעש"ט, בעל התניא והראי"ה קוק, וכמובן את חיבוריו על רבי נחמן מברסלב, שבהם עוסק הספר שלפנינו. עוד נזכיר את רשימותיו השיריות המופלאות 'שכינה', 'יופי של מעלה', 'צימאון', 'חסידות', 'על גבול שני עולמות', 'יוסף נע ונדניק', 'הגעגועים ליופי' (שתיהן ביידיש) ועוד רבות.

אין ספק כי הלל צייטלין, שמת מות קדושים בשואה, היה ענק רוח, משכמו ומעלה, ומגדולי ההוגים היהודים במאה העשרים. חיבורו של יונתן מאיר תורם להצבת דמותו של צייטלין במקומה ההיסטורי הנכון.

המבוא שחיבר מאיר פורש בשטף ובידענות את מערכת היחסים והקשרים בין צייטלין לחסידות. זו אחת הפרשיות בחייו של צייטלין שעד לכתובת המבוא הזה טרם זכתה לשרטוט דיוקנה. בעיניי זוהי התרומה המשמעותית ביותר של החיבור שלפנינו.

בעבור צייטלין הייתה החסידות, ובייחוד צדה החבד"י, כחלב אם. עם זאת עיסוקו בדמותו של רבי נחמן מברסלב החל כאשר היה נתון להשפעה תרבותית שונה בתכלית. הייתה זו ההשפעה שספג בימי שבתו בהומל יחד עם ברנר וגנסין, אז נטה מאוד אחרי הגותם של ניטשה ודוסטויבסקי, שסטוב וטולסטוי. מתוך השקפה זו, שקשה לאפיינה במילים מועטות, כתב את חיבורו הראשון על רבי נחמן ובו הציגו כהוגה קיומי הנושא את צער העולם וכיסופיו הרוחניים על כתפיו. חיבורו השני של צייטלין נכתב בשנת 1938, אז כבר הגיעו לשיאן השקפותיו המשיחיות, ובו הציג בעיקר את צדו כוסף המשיח של רבי נחמן. בדברי המבוא לשני החיבורים אנו צוללים אל פרשת חייו המופלאה של צייטלין ולמדים עד כמה נבעו השקפותיו המשיחיות וניסיונותיו להקים

זרמים רליגיוזיים חדשים מתוך תפיסתו את עולם החסידות, וכן אנו מזהים מתוך הדברים את הצורך העמוק שחש בתחייה מחודשת של התנועה החסידית, שהלכה והתנוונה בימיו. את תחייתה של החסידות כינה במילים שהן בוודאי רבות-משמעות אף בימינו: 'חסידות שלעתיד לבוא'.

נוסף על התרומה הייחודית של המבוא לחקר הקשר שבין צייטלין לחסידות, יש עוד כמה היבטים רבי-חשיבות לחיבורו של יונתן מאיר. ראשית יש לציין את ההיבט הביבליוגרפי. המבקש להכיר כיום את כתביו של צייטלין נפגש עמם, על-פי-רוב, בשני כרכים צהבהבים-כתמתמים שראו אור לראשונה לפני עשרות שנים ביוזמת בנו אהרון (אשר ניצל ממוות בשואת יהודי ורשה משום שנסע לנוי יורק ערב המלחמה). ספרים אלו, שעדיין נדפסים ונמכרים היום במהדורות חדשות ושעובדת הנצחתם את צייטלין מעניקה להם חן, זקוקים בדחיפות לתחליף. כתביו המקוריים של הלל צייטלין מובאים שם פעמים רבות בהשמטות ובשינויי נוסח בוטים. מלאכת עריכה זו נעשתה על-ידי הבן האוהב, אולם היא יצרה שיבושים חמורים שקשה לשאתם. מבחינה זו עשה יונתן מאיר צעד ראשון בכך שגאל את הטקסטים המקוריים משעבודם לעריכה והציגם כפי שהופיעו במקור בתוספת הפניות רבות. נותר רק לקוות כי זהו צעד ראשון במסע ארוך שיעדו הסופי יהיה הוצאתם המחודשת של כתבי צייטלין הרבים מאוד, ובהם גם הכתבים שנדפסו בשיבושים וגם אלו שאינם ידועים כלל בימינו ושיש להם חשיבות דתית ותרבותית שאי-אפשר להגזים בערכה.

דמותו הרוחנית של הלל צייטלין זוכה במבואו של מאיר לאור חדש. בין כל הכותבים על צייטלין עד עתה לא היה מי שהציג את הצד היותר פנימי והיותר מרכזי בחייו. לאמיתו של דבר, צייטלין היה יהודי של מסתורין, קבלה, חסידות ומשיח. בוודאי היו בחייו ובהגותו היבטים ספרותיים, פילוסופיים, פוליטיים ועיתונאיים, אולם דומה כי ההקשר הרוחני המוצג לפנינו כאן לראשונה הוא העיקרי. הפרטים על זיקתו העמוקה של צייטלין לתורת הסוד היהודית לגוניה ועל קשריו העמוקים של צייטלין עם דמויות המופת שהובילו את חסידות פולין המפוארת – הרבי מחב"ד, הרבי מפיאסצנה, האדמו"ר החלוץ וחסיד ברסלב האגדיים – מגלים היבטים לא ידועים ומעוררי פליאה והתרגשות על אודות חייו של צייטלין.

עניין נוסף רב-חשיבות העולה מתוך מבואו של מאיר נוגע לקורות חקר חסידות ברסלב. מתברר כי הלל צייטלין היה ראשון לחוקרי ברסלב הגדולים של המאה העשרים. תפיסתו את רבי נחמן כהוגה קיומי באותה חוברת משנת 1910 הייתה בבחינת פריצת דרך משמעותית בהבנת דמותו הפלאית של מייסד ברסלב. בעקבותיו של צייטלין הלכו לימים יוסף וייס ואברהם יצחק גרין. אף כאן מתגלים ממדים חדשים חובקי תקופות וארצות בשטח מחקר זה.

ימינו אינם ימי זוהר בעבור יצירה רוחנית יהודית כתובה שיש בה יופי, מקוריות, איכות ופריצת דרך דתית מהפכנית. רבים הם המחפשים בזמן הזה אחר מקור השראה ליצירה מעין זו. אין ספק כי בדמותו ובהגותו של הלל צייטלין בכלל ובעיונו המקורי בדמותו של רבי נחמן מברסלב בפרט אפשר למצוא מקור מבוקש. דבריו וכתבתו של צייטלין הם כמים חיים. יש לצפות כי מנחל דבריו, אלו הסמויים שיתגלו ואלו הגלויים שיוהדרו מחדש, עוד יישאבו דליים ויושקו צמאים.